

ŽIVOT I DJELO
VLADIMIRA FILIPOVIĆA
KAO SIGNUM TEMPORIS

FRANJO ZENKO

*Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za povijest filozofije*

UDK 101 (457.13) »501«

Izvorni znanstveni tekst,
primljen 20. V 1985.

UVOD

Misliti svoj vlastiti život i djelo, teško je i riskantno. Teže i riskantnije je, mada iz drugih razloga, misliti život i djelo drugoga. To, što se mi upuštamo ipak u rizik da mislimo život i djelo Vladimira Filipovića, više je stvar podvrgavanja imperativu slučenih okolnosti negoli svjesne odvažnosti. Slučajne i slučene okolnosti nisu pak u našoj moći, već u vlasti vremena u kojem nam je zadano misliti život i djelo što su se zbivali i zbili u ime filozofije i za filozofiju u ovom našem prostoru.

Svatko tko je po vokaciji filozof i prihvati odvažno rizik što ga implicira filozofska egzistencija, podvrgava se svjesno kategoričkom imperativu da mu život mora postati misao i misao život u jedinstvu misaona i smisljena života. Još teži je, dakako, nalog autentičnog mislioca da to ispuni tako da mu misao bude misao vremena, logos vremena. San je to bio i mladog Filipovića. No logos vremena, u kojima mu je bilo zadano živjeti i djelovati, mrvio je, ali, čini nam se, ipak nije smrvio taj njegov mladenački san.

Mada život i djelo Vladimira Filipovića nisu postali znak, simbol »apsolutne« filozofije koja po definiciji jest energički logos vremena, ipak su oni, tj. njegov život i djelo, znak vremena, ili bolje znak vremena, dostojan da mu se dešifrira značenje: imanentno, tj. u sebi i za sebe, a onda i za nas, sudionike istog vremena, i istih vremena.

U potrazi za principom tumačenja, izlaganja smisla života i djela Vladimira Filipovića, odlučili smo se za onaj princip tumačenja koji je i sam Filipović kao povjesničar filozofije, i filozof, prakticirao u otkrivanju smisla neke određene filozofije. Taj smisao je pokušavao pronaći iz zadanog vremena u kojem se kao odgovor na izazov energičkog (be)smisla pojavila određena filozofija. Taj princip je izložio

u jednom od svojih najranijih radova pod naslovom *Filozofija i život* (1938). U tom radu razmatra »vezu između filozofije i života« u »dvostrukom smislu«: »da li su i u kojem su smislu filozofi u svom radu povezani sa životom«? Ili, to isto pitanje u drugim verzijama, iz kojih se vidi da je život u mladog Filipovića već shvaćen filozofijsko-antropološki, tj. kao duhovno kulturni način čovjekova opstanka, glasi: koji je »odnos između filozofskog stvaralaštva prema kulturnom aktualnom životu uopće«? Zatim, »da li kulturni milje determinira na neki način filozofsko stvaralaštvo, i kako«? Drugi smisao pitanja veze filozofije i života Filipović formulira u pitanju: »da li je filozofski životu potrebna? Da li je ona neminovna manifestacija svakoga ljudskog, svakoga kulturnog života, i zašto ona tome životu treba«?¹

U tako postavljenim pitanjima dva pojma valja odrediti: pojam filozofije i pojam života. Dakako, on kao povjesnik filozofije zna da ima toliko određenja filozofije koliko ima i filozofija, odnosno koliko ima filozofa. No ipak, odvažno nastavlja mladi Filipović, svi bi se složili u uviđanju jedne konačne intencije, prema kojoj se sav filozofski misaoni rad kreće, a to je, da je ona traženje jedinstva u svemu bitku i bivanju, da ona daje jedinstven *znanstveni nazor o svijetu i životu*.²

No, može li nam to, po Filipoviću, bitno određenje filozofijskog rada poslužiti kao konkretan, praktičan provodni princip tumačenja njegova rada i života, njegova djelatna života i životnog djelovanja koje je po intenciji htjelo biti filozofijsko? Ovim se pitanjem, presudnim za svakog filozofa, susreće na osobit način onaj koji pokušava misliti život i djelo drugoga. Susreli smo se i mi, i s njim je trebalo izaći na kraj. (Ono je u neku ruku bilo prisutno od samog početka, od same zamisli o ovom simpoziju.)

Naš je pokušaj naišao na ovu metodologijsku dilemu: ili izvanjski pratiti životne situacije (biografske činjenice) i analizirati bibliografske jedinice, dakle doksografski, i tako pružiti biobibliografski prikaz života i djela Vladimira Filipovića; ili pokušati nešto drugo: iznutra pronaći jedinstveni logos njegova života i djela. Ne, dakle, pružiti jednu bioergografiju (analogija s pokušajem jednog našeg filozofa koji je to pokušao učiniti sa svojim životom i djelom u *Autobioergografiji*), nego, odvažimo se to izreći, skicirati jednu bio-ergo-logiju, bio-ergo-nomiju Vladimira Filipovića. Svjesni smo da je to riskantan, ali isto toliko i izazovan pothvat. No, ne samo to. On je jedino primjeren smislu života i djelatnog nastojanja što ga predstavlja on, Vladimir Filipović. Zadatak je ovog našeg priloga da to i pokaže.

Izvanjski gledano tri su vremena u kojima je Filipoviću i njegovoj generaciji bilo zadano da filozofski žive i djeluju: prije drugog svjetskog rata, za vrijeme rata i poslije. Svako od tih vremena imalo

¹ *Filozofija i život*. (Poseban otisak iz *Hrvatske revije* br. 9. i 10). Zagreb 1938, str. 3.

¹⁰ Isto, str. 9.

je svoj neumoljiv logos koji je trebalo razumjeti i, razumijevajući nje-ga, prepoznati ili ne prepoznati sebe, tj. svoj osobni logos u tom vre-menu.

Tako se naše izlaganje raščlanjuje po logosu vremena na vrijeme prije rata, što je za Filipovića bilo vrijeme formacije ideala filozofije i filozofijskog ideala, na vrijeme samog rata, što je bilo vrijeme utvr-đivanja svog uvjerenja da je na pravom putu, i konačno poslije rata, vrijeme iskušavanja vjernosti svome prvotnom idealu.

I. VRIJEME PRIJE RATA: VRIJEME ORIJENTACIJE I FORMACIJE

Prvo vrijeme, tj. prije rata, je za Filipovića, kako rekosmo, vri-jeme orijentacije i formacije kao filozofa. Bitne karakteristike tog vremena jesu izbor filozofije ili, što je isto, filozofije sebe kao čovjeka, produbljivanje te svoje filozofije i isprobavanje u hermeneutici povijesnog svijeta koji mu je kao usud zadan.

U šarolikosti idejnih strujanja, filozofijske problematike i te-matike s kojom se upoznao za vrijeme studija na Zagrebačkom sveu-čilištu slušajući Bazalu, te na Berlinskom sveučilištu slušajući 1926. i 1927. kolegije *Logik und Erkenntnistheorie* kod Dessouira i kolegij *Hauptprobleme der Philosophie* kod Carla Stumpfa,³ mladi filozof Filipović odlučio se za temu svoje disertacije pod naslovom *Problem vrijednosti: povijesna i kritičko-sistematska rasprava* (Zagreb, 1930., 173 str.).⁴ Može se reći da je s disertacijom pronašao Arhimedovu točku svoga misaonog snalaženja u svijetu, kojoj je ostao vjeran sve do kraja života. Najsazetije, na temelju predratnih, ranih radova, to se može opisati ovako: rekonstruirajući genezu »vrijednosnog problema kao specifičnog filozofskog problema« koncem prošlog i početkom 20. sto-ljeća, a polazeći od Nietzscheova proglasa »Umwertung aller Werte« i Lozea koji je »vrednote metafizički fundirao, a psihologijski izveo«, ⁵ Filipović najprije kritički negativno ispituje psihologističke teorije vrednota. I to emocionalističku (Kreibig, Meinong, Dür), te volonta-rističku (Christian von Ehrenfels, R. Richter, Frischeisen — Köhler, Münsterberg). Mladi Filipović dolazi do ovog zaključka:

»Obje ove psihologističke vrijednosne teorije zastupaju upravo neki vrijednosni *nominalizam*. Vrednote su samo riječi kojima nije korespondentan nikakav objektivni ni realni niti idealni predmet, i čitava se problematika kreće između riječi 'vrednota' te subjektivnih nekih stanja i aktivnosti izazvanih vrijednosno-

³ Filipović je sačuvao datirane bilješke s tih predavanja u Berlinu.

⁴ Tekst disertacije, na žalost, nije pronađen ni u njegovoj ostavštini niti u arhivima ustanova koje su običavale pohranjivati primjerke diser-tacija.

⁵ *Pedagogija i aksiologija*. (Posebni otisak iz *Napredka* br. 5 za mjesec maj 1934), Zagreb 1934, str. 2.

-indiferentnim datostima. Za psihologe riječ 'vrijednost' nema objektivnog korelata, i oni ostadoše kod one Nietzscheove: 'Durch das Schätzen erst gibt es Werte'.⁶

Jednako tako kritički ispituje spoznajnoteorijsku teoriju vrednota novokantovske badenske škole (Windelband, Rickert, Lask, Bauch i dr.), koja predstavlja pokušaj »da se vrijednosni problem shvati i obradi kao osnovni i sveobuhvatni problem cjelokupne filozofijske problematike».⁷

Ne možemo ulaziti detaljnije u Filipovićeve kritičke izvode badenske škole, tj. njezina pokušaja da u »imanentnoj transcendentalnoj svijesti« »iz vrijednosnog kaosa i relativnosti izvede apsolutne vrednote, koje treba da važe za sve subjekte i da budu neovisne od individualnih akata».⁸ Navedimo samo generalni kritički stav prema spoznajnoteorijskom zasnivanju vrednota. A on glasi:

»Vrednote važe kao čisti oblici spoznavanja. Vrednote nisu realnost... (...). Vežući tako u imanentnoj sferi doživljeno važenje preko 'transcendentalnog subjekta' s 'trećim carstvom' apsolutnih vrednota, ovi su teoretičari vrijednosni problem obrađivali tek kao spoznajnoteorijski problem i to u jednom specijalnom aspektu.«⁹

Očito da je naglasak Filipovićeve kritike badenske škole na onom »tek«. Filipović traži više. Recimo odmah: on traži ontologijsko, metafizičko utemeljenje vrednota! Put k tome ne vodi kroz psihologizam ni spoznajnu teoriju, nego kroz Brentana koji je »izbio mogućnost vrijednosnog subjektivizma i relativizma«, zatim Maxa Schelera, Nicolaija Hartmanna i fenomenologije. Ova je svojom lozinkom »zurück zur Sache selbst« programirala prevladavanje psihologizma:

»Dok psihologiju zanima egzistencija, fenomenologiju zanima esencija (*eidōs*) pojave same. To dakle nije znanost o činjenicama, nego eldetska znanost. Ona otkriva posljednje datosti, koje nije potrebno dalje dokazivati, jer se mogu evidentno pokazati. U granicama toga neposrednog uvida nema nikakvih hipoteza koje bi mogle to gledanje dovesti u zabludu. Fenomenologija dakle istražuje bivstvo (*eidōs*) transsubjektivnih predmeta intencionalnih doživljaja.«¹⁰

U Filipovićevom traženju »bivstva (*eidōsa*) transsubjektivnih predmeta intencionalnih vrijednosnih doživljaja«, Brentano ima ishodno mjesto: otkrivanjem intencionalnih predmeta svake, pa i vrednotne svijesti, Brentano je prokrčio put fenomenologijskom esencijalizmu. Filipovićovo vrednovanje Brentana je koncizno:

⁶ Isto, str. 6.

⁷ Isto, str. 7.

⁸ Isto, str. 7.

⁹ Isto, str. 7.

¹⁰ Isto, str. 9.

»Intencionalni predmet tih akata (vrednota) je ono što te akte konstituira. Time je izbilo mogućnost vrijednosnog subjektivizma i relativizma, a problem postavio na pravo mjesto.«¹¹

Slijedeći dalje Schelera i Hartmanna, »koji su ubrojeni među najveće filozofe našeg vremena« i koji su »nastavili rad Brentanov i stvorili nove vidike na aksiološkom polju«, Filipović usvaja metodu i rezultat »fenomenologijske analize vrijednosnih akata kojom se dolazi do samog bivstva vrijednosti«. On pronalazi da su vrednote pravi i distinktivni kvaliteti na objektima koje nazivamo kulturnim dobrima:

»Vrednote nalazimo realno ostvarene samo na dobrima (Güter), ali bivstvo njihovo ne saznavamo uočujući konstantnost izvjesnih oznaka na stvarima i događajima, budući da nam je dovoljan samo jedan konkretan slučaj da bivstvo izvjesne vrednote uočimo.«¹²

Iz te distinkcije konkretnih dobara kao aktualiziranih vrednota i vrednota samih, Filipović, slijedeći izvođenja Schelera i Hartmanna, usvaja rezultat njihove analize, tj. tezu o prolaznosti konkretnih kulturnih dobara kao vremenom uvjetovanih aktualizacija vrednota, ali i o neprolaznosti, tj. vječnosti i nepromjenljivosti vrednota samih:

»Vrijednosni su kvaliteti vječni i nepromjenljivi. Supstrati se njihovi mogu mijenjati, ali same vrednote ne. Vrijednost pravde ili istine ne može pasti ili nestati, ako nestane supstrata na kome je ona u realnosti postojala. Scheler npr. veli: 'Vrijednost prijateljstva nije ni najmanje tangirana, ako se nama neki prijatelj iznevjeri'.«¹³

Nikakve dvojbe nema o tome da mladi Filipović svojim učiteljima smatra uz Brentana i Husserla još i Schelera i Hartmanna kad zaključuje analizu distinkcije »dobara« i »vrednota« ovim riječima: »Te su nam eto distinkcije prvi pokazali i izveli fenomenolozi Scheler i Hartmann« (prvi svojim djelom *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, Halle 1927 III, a drugi sa djelom *Ethik*, Berlin 1926., kako upućuje Filipović u bilješkama).¹⁴

I da spomenemo još dvije bitne točke Filipovićeve aksiologijskog uvjerenja, u kojem će ustrajati i iz kojeg će djelovati, kako ćemo poslije vidjeti, i u dva iduća vremena, tj. ratnom i poratnom. Te točke jesu: prvo, hijerarhijski poredak vrednota, i drugo, slobodna osobna (personalna) odluka pojedinca (i personalistički konstituirane zajednice) da djeluje po principu vrijednosnog 'rangordnunga'. Djelujući tako, čovjek kao *persona*, osobnost (i zajednica osobnosti) ostvaruje duhovnu kulturnu zajednicu kao jedini autentični i svom biću ade-

¹¹ Isto, str. 8.

¹² Isto, str. 9.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

kvatni način opstojnosti. U vezi ovih točaka valja reći da Filipović s jednakom energičnošću usvaja nauk o hijerarhiji vrednota i njihovom personalnom aktualiziranju kao i sam nauk o vrednotama.

Odakle ova aksiologijska, filozofijskoantropologijska, kulturfilozofijska, etičkopersonalistička (u intenzivnom i ekstenzivnom smislu riječi) orijentacija u mladog Filipovića? Može li se nju tumačiti kao Filipovićevu doživljenu potrebu i primat vremena, ili je to tzv. kabinetska, slobodna i neobvezujuća konstrukcija mladog filozofa 'na startu', koji se nečim u svojoj sredini mora istaknuti, afirmirati? Slijedeći iznutra logiku, filozofijski eros, smjeranje i težnje njegova duha i ambiciju da bude filozof svoga vremena, tj. da misli logos svoga vremena, biva jasno i očito da se tematski kompleks aksiologije, filozofijske antropologije, 'kulturfilozofije' nametao mladom Filipoviću kao jedini adekvatni odgovor na izazov svoga vremena, tj. iskustva života i svijeta u svom vremenu. U kojem smislu? On to sam tumači, tj. on sam sebe tumači. Sažeto izvedeno, duhovna konstelacija u kojoj je zatečen i na koju treba odgovoriti jest ova: nema neposrednog, tzv. prirodnog čovjekova svijeta, nego je taj svijet, u koji čovjek ulazi, svagda određeni, oblikovani, kulturalni svijet u kojem preteže ova ili ona tendencija što izvire iz zazbiljno višeslojne konstitucije čovjeka. Bitna karakteristika svijeta koji je Filipović zatekao jest da je taj svijet, po Filipoviću, proizvod sveopće »scijentifikacije« i »tehnizacije« koje su orijentirane bitno »prirodnoznanstveno, naturalističko-materijalistički«. Kad je riječ o čovjeku kao predmetu znanstvenog istraživanja, došlo je do masivne tendencije redukcije čovjekove višeslojne zbilje u tom smislu da se svekolika manifestacija čovjekova bića nastoji protumačiti prirodnoznanstveno, tj. bilo iz njegove fizikalno-kemijske građe, bilo iz biologijsko-instinktivne strukture, bilo iz materijalističko-ekonomskih interesa. Ukratko, naturalistički, biologistički, odnosno, po tradicionalnoj bipolarnoj metafizičkoj shemi govoreći, materijalistički. Geneza, strukturalni razvoj, metafizičko značenje materijalističkog svjetonazora i suvremeno stanje toga nazora u konciiznom Filipovićevu opisu i tumačenju izgleda ovako: »Bavljenje prirodnim naukama, skopčano s težnjom za jedinstvom pogleda i ocjena, dovelo je do generalizacije prirodonaučnih metoda na svim naučnim područjima, a predmet (priroda i materija), kojim se čovjek toga vremena pretežito bavio, toliko ga je okupirao, da izvan njega ništa nije ni vidlo. Tehnički napredak i njegov utjecaj na socijalno ekonomske formacije uvjetovao je sa svoje strane metafizičku koncepciju ekonomskog materijalizma (marksizma). Sve te razdružite naturalističke ili materijalističke koncepcije stvaraju monizam svoje vrste. Sav bitak je homogen. Nema bitne razlike između prirode i duha, između zoološke i antropološke sfere. Sve su te razlike samo gradualne, a ne bivstvene naravi. Kauzalni determinizam nije samo heuristički princip. On ima metafizičko značenje. Shvatiti prirodu, čovjeka, društvo, povijest — znači kauzalno objasniti pojave i činjenice u njemu. Meha-

nizam je kod većine baza i ideal, u kojemu nalaze konačno rješenje sva pitanja života. Psihički se život pokušava tumačiti u svim svojim manifestacijama i u svoj svojoj dinamici pomoću nagona za samoodržanjem i održanjem vrste. Pridaje li se njima još i nagon za važenjem (*Geltungstrieb*), kojim se tumače mnoge psihičke manifestacije, onda i on nije drugo nego duševna preobrazba animalnog, biološkog poriva. Problem slobode je za ovu koncepciju gotovo smiješan. On je za nju kao naučna kategorija tek izmišljotina teologa i filozofa. Kao spontani doživljaj on je naivna, nekritična pretpostavka. — Naturalizam, odnosno materijalizam, nema danas svojih velikih protagonista. On živi kao nadogradnja pojedinih mislilaca u mnogim pojedinačnim prirodonaučnim disciplinama, a u drugom obliku (ekonomski materijalizam) kao nova vjera masa. Nije ni čudo. Ta on je najjednostavniji, najpristupačniji, a po svojim određenjima budućnosti čovjeka i njegove egzistencije najutješniji i »najidealniji«. Progres se po njem nužno kreće neprekidno naprijed, i bolja budućnost je neminovna nužda. Ova koncepcija nekako oslobađa čovjeka od lične odgovornosti. Ona uvjerava, da nema smisla griznja savjesti. Socijalni red je neminovnom nuždom određen. Treba tek uvidjeti tu nuždu, da time nešto ubrzamo tempo razvika. Sigurnost ljudske egzistencije je dana.«¹⁵

Kao reakcija na tu materijalistički orijentiranu prirodoznanstvenu interpretaciju svijeta i života stoji na drugoj strani tradicionalni idealizam koji u svom opet svojevrstnom determinizmu jest također stran i opasan po čovjeka. U čemu je stranost i opasnost idealizma, Filipović više s jednom ideologizirajućom jednostavnošću negoli filozofijskom nijansiranošću tumači ovako:

»Idealizam je drugi tip, drugi tipični duhovni profil, unutar kojega se razvija jedan niz filozofskih pogleda naše današnjice. Idealizam na prvom koraku stavlja sav bitak, bitak koji bi egzistirao neovisno od svijesti i izvan svijesti, pod upitnik. Svijest, jedanput kao čista svijest, drugi put kao svijest uopće ili sl., jedina realno egzistira. Spoznaja producira sama svoj predmet. Um shvaća i uviđa samo ono, što je njegovo djelo. — Suvremeni racionalizam novokantovskoga tipa skreće pak djelomično k Fichteovoj koncepciji svijeta, djelomično k Platonovu idealizmu. Svoje najjače uzore i izvore imaše on u klasičnom njemačkom idealizmu (Fichte, Schelling, Schleiermacher, Hegel). Ideja kao metafizički princip supstanca je svijeta. Čovjek pak kao čisto umno biće predstavlja centar toga svijeta. On nije centar u smislu važnosti svog individualnog stvaralaštva, nego kao nosilac vječne, neprolazne, apsolutne ideje. On nije ni slobodan, nego ukopčan u nužnoj vezi idejne složenosti. I tu je nužnost, iako idealna, neminovna. I tu svijet i svjetsko zbivanje kroz čovjeka i preko čo-

¹⁵ *Filozofija i život*, str. 29—30.

vjeka samo prolazi. On svojim snagama, svojom slobodom i svojim zalaganjem ne može u tom prestabiliranom procesu ništa promijeniti. On je marioneta u vlasti viših sila.«¹⁶

Između ovih ekstremnih tradicionalnih filozofijskih stavova što sa svojim novim sadržajem duhovno profiliraju, po Filipoviću, svijet prije drugog svjetskog rata, mladi Filipović traži drukčiji put filozofiranja što ga naznačuje u distanciranju od spomenutih dvaju ekstrema na ovaj način:

»Naturalizmu i idealizmu, kao dvjema duhovnim profilima naše današnjice, stoji nasuprot čitav niz drugačijih koncepcija svijeta i života, koncepcija u kojima je opet nađen konkretan čovjek, koncepcija po kojima čovjek dobiva posebno mjesto i svoju naročitu vrijednost u kozmosu.«¹⁷

Time smo izložili bitne elemente filozofijskog pogleda mladog Filipovića prije rata, i to na temelju njegovih radova do 1938. godine. Rekapitulirajmo sažeto te elemente: 1. ontologijski orijentirana *aksiologijska* i personalistički usmjerena etičko-doktrinarna jezgra. 2. Ta i takva orijentacija je po uvjerenju mladog Filipovića jedino relevantni odgovor naturalistički, materijalistički usmjerenoj sveopćoj i epohalnoj scijentifikaciji i tehnizaciji života.

U refraktornoj progresiji vremena, u kojoj logos tog vremena nije svagda bio dokučiv ni za iskusnije filozofe u nas, u Evropi i svijetu, mladi Filipović se ne gubi: vremena što se hitro smjenjuju i zbunjuju ljude, ne nagrizaju jezgru njegova filozofijskog uvjerenja. Ona je učvršćuju, obogaćuju. To se događa mladom Filipoviću pogotovu u ratnom i poratnom vremenu.

II. VRIJEME RATA: VRIJEME UTVRĐIVANJA I OBOGAĆIVANJA VEĆ OBLIKOVANA FILOZOFIJSKOG INTERESA I ISTRAŽIVANJA

Budući da je po vokaciji filozof, učitelj, prosvjetitelj, pedagog, a ne ideolog, tribun, revolucionar, a pogotovu ne vojnik, ratnik, on ostaje vjeran svom pozivu u svim situacijama. Dosljedno i u ratnoj, kao i u poslijeratnoj situaciji. Njegov život i njegovo djelovanje slijede logiku njegova mladenačkog opredjeljenja služenja smislu i nadvremenskim vrednotama zalažući se za njihov imanentnologijski aksiologijski poredak.

Istumaćimo najprije njegov život i djelo u ratnoj situaciji. Prvi je zadatak filozofa da protumači svaku situaciju, pa tako i ratnu, iz posljednjih uzroka. I on je tumači: kao sukob svjetonazorâ, proizišao iz vrijednosnog kaosa, u temelju kojeg se sukobljuju svjetonazorne projekcije o svijetu i životu. Ratni požar je za Filipovića oru-

¹⁶ Isto, str. 34.

¹⁷ Isto.

žani sukob u kojem se sukobljuju ideologije koje opet u krajnjoj liniji pokreću određeni idejni, dakle duhovni principi. Općeniti hermeneutički princip, po kojem tumači i aktualni rat, Filipović formulira u svom radu *Suvremeni nazori o svijetu i životu* (1942) ovako:

»Sve krize ljudskoga života su samo duhovne krize, ideološke krize... (...) Sve revolucije su u osnovama duhovne revolucije. To je shvaćanje o takvom stanju i bez ikakvih teorijskih razlaganja toliko uvriježeno u svijesti ljudi, da bi suvišno bilo o tome nekoga poučavati.«¹⁸

Filipović kao filozof, sad preciznije, kao filozofijski antropolog, filozof kulture i filozof vrednotâ, slijedi svoj poziv tumačenja sukoba svjetonazora u čijim se temeljima skrivaju shvaćanja čovjeka i svijeta. Dalje razrađuje metafizičku shemu po kojoj se razvrstavaju svjetonazori kako po svom deklarativnom iskazu tako i po imanentno sadržajnodoktrinarnom, tj. materijalističkom i/ili idealističkom sadržaju. Filipovićevo tumačenje i same mogućnosti takvih svjetonazora, tumačenje koje je ujedno i njihova kritika, sadržano je u slijedećem njegovom sažeto formuliranom ontoantropologijskom kretu:

»I tako se eto čovjekova egzistencija proteže kroz ova četiri sloja stvarnosti: materijalni, animalni, duševni i duhovni. Ne može se istrgnuti ni iz jednoga od njih i vezana je zakonima svih njih. Ljudski se život odvija na tim granicama, koje bismo mogli nazvati granicama svjetova — a u tom je, čini se, i sva fatalnost, ali i prednost njegova života. — Oko pitanja o značenju tih pojedinih slojeva svijeta za ostvarivanje *ljudskoga lika* u kozmosu kreću se svi odgovori, na kojima se osnivaju životni nazori ljudski. Životni se nazori razilaze na tom osnovnom pitanju, na pitanju, iz koga se sloja svijeta nastoji protumačiti i razumjeti život i stvaralaštvo, u kome se manifestira ljudska egzistencija. Biva li tako težište života stavljeno u materijalnu ili vitalnu sferu, imademo različite oblike *materijalizma* odnosno *naturalizma*. Nalazi li pak netko izvor ljudske egzistencije, a onda i središte kozmičkoga zbivanja, isključivo u duhovnoj sferi — onda to gledište predstavlja tzv. *idealizam*. Između ta dva ekstremna gledišta imademo jedan tip nazora, koji uviđaju svu ovu naznačenu složenost ljudske egzistencije i u borbi čovjeka, na granici svjetova, vide njegov udes i zadatak, pa tako ostvaruju posebni tip *humanističkoga* životnoga gledanja.«¹⁹

Filipović je, kako je već ranije spomenuto, od početka u potrazi za jednim tipom nazora koji bi izbjegao ta dva ekstremna gledišta. Sada, u

¹⁸ *Suvremeni nazori o svijetu i životu*. (Preštampano iz *Hrvatskog kola*. Godište XXII.) Zagreb 1942., str. 10.

¹⁹ Isto, str. 4.

ratnim godinama, još intenzivnije traži novi tip mišljenja koji bi najvjestio novo doba koje, po Filipoviću, treba doći kao »novi humanizam« nakon nihilizma. U zaključku citiranog eseja Filipović — koji ima u to vrijeme 36 godina, dakle, primjerena dob filozofa da energično navijesti novu ideju — entuzijastički i energički ispovijeda svoju vjeru u mogućnost novog doba, novog, boljeg i pravog čovjeka, ovim riječima:

»Na rasulu preživjelih nazora, u danima dekadanse i vrijednog nihilizma, najjasnije se i najintenzivnije doživljava traženje i čežnja za dolaskom jednoga vrednijeg stvaralačkog doba. A stvaralaštvo može biti nošeno samo ljubavlju i idealizmom. Samo u ljubavi se stvara, u ljubavi prema onom, što je vrijedno, i sa vjerom, da se to vrijedno može ostvariti. Samo optimista i idealista može biti stvaralac. Samo samopouzdanje, a time i pouzdanje u čovjeka može biti izvor konstruktivnog rada. S time u vezi i vjera u konačnu pobjedu boljega. Novo pak doba, izraslo na razvalinama nihilizma, može biti ostvareno samo po ideji jednoga *novoga humanizma*, koji će kao zadatak novoga života obuhvatiti u novom liku sve vrijedne ideale čovjeka i čovječanstva. Taj novi, bolji, pravi čovjek bit će osnov sretnijega vremena i stvaralac ponosnijega, većega, istinitijega, a po tome humanijega i prema tome vrednijega životnog lika ljudskoga. Po njemu će u novom liku biti ispunjen i vječni zadatak ljudske egzistencije, da treba živjeti vrijednim, a to će reći humanim životom. Naše doba realizma i tehnike, doba naturalizma i utilitarizma traži nužno svoje oslobođenje u *novom humanizmu*.«²⁰

Ne bismo se prevarili ako bismo pretpostavili da su neki rani Filipovićeви radovi kao i oni nastali u ratnim godinama zapravo nacrti za zamišljena djela iz filozofijske antropologije i filozofije kulture te kao takvi logički nastavak aksiologijske problematike, kako ju je postavio u svojoj disertaciji i kako smo je sažeto ranije ocrtaali. Razvijanje filozofijsko-antropologijske problematike i problematike filozofije kulture bilo bi u službi novog humanizma. Svojevrsnu propedeutiku i demonstraciju metode za svoj tako zacrtani program Filipović nalazi u jednoj njemu srodnoj duhovnoznanstvenoj struji: i to, po Filipovićevu tadašnjem mišljenju, njezinom tada najreprezentativnijem predstavniku, Eduardu Sprangeru. Toliko se oduševio njegovim cjelokupnim djelom da prevodi na hrvatski njegovo djelo (*Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit*, 1914) pod naslovom *Oblici života. Duhovnoznanstvena psihologija i etika ličnosti* (Zagreb 1942, Izdanje Matice hrvatske). U zaključku popratne studije o Sprangeru Filipović piše: (XVIII)

²⁰ Isto, str. 11.

»Njegov životni nazor, koji provijava kroz sve njegove i psihologijske i kulturno-filozofske i pedagoške rasprave, može se jasno sažeti u ideji neohumanizma. Iza sve doživljajne promjenljivosti i iza sve prividne povijesnokulturne nestalnosti nalazi Spranger »vječno ljudsko« u nadvremenskim idealnim vrijednostima. Čovjek tek promjenljivim izborom u različitim likovima ostvaruje vrednote i time ispunjava svoj vječni zadatak, po kome njegov život dobiva obilježje čovječnosti, a po njoj onda i svoje opravdanje i svoj smisao. Za Sprangera kultura predstavlja borbu za ostvarenje nadvremenskih vrednota u oblastima prolaznoga bitka. Život pokazuje neiscrpno mnoštvo pokušaja, da se stvori jedan viši oblik bitka. Kulturne epohe ne predstavljaju drugo nego različite pokušaje, da se stvori jedan bolji svijet. Neohumanizam je oblik života, u kome prevladava nastojanje, da čovjek samoga sebe oplemeni.«²¹

Da je Spranger putokaz i potičući, oduševljavajući uzor mišljenja Filipoviću u to doba njegova energičkog mišljenja svjedoči objavljeni rad pod naslovom *Sudbina kulturnoga života*. (U bilješci Filipović navodi da je to »odlomak« poglavlja o *Problemima kulturne morfologije* iz rukopisa knjige *Čovjek i kultura*.)²² Metodologijski ključ u izradi svoje filozofije kulturne morfologije Filipović nalazi u Sprangera, što je vidljivo iz sljedećeg mjesta gdje se Filipović izričito poziva na Sprangera i usvaja njegove osnovne filozofijsko-kulturolozijske pojmove:

»Kultura je životna tvorevina i kao takova vezana na konkretne uvjete života. Iz tih uvjeta života po razvitoj kulturnoj volji stvara se u međusobnoj kolaboraciji posebni kulturni ideal, koji onda određuje onaj isječak vrijednosnoga svijeta, koji determinira individualni osobni ili narodni kulturni stil. — Spranger u analizi kulturnoga života s pravom razlikuje: normativni duh, opći duh, objektivirani duh i subjektivni duh. Subjektivni duh, kojega je nosilac pojedinačna ličnost, razvija se u stanovitom prirodnom i kulturnom milieuu, koji nazivamo narodom, i tu ulazi u opći duh svoje sredine objektivirajući u kulturnim dobrima (znanosti, umjetnosti, moralu itd.) uvidene vrednote. Međutim svojim radom i stvaralaštvom, proizašlim iz kulturne volje, ostvaruje na taj način dio općeg, idealnog, normativnog duha, i time pridonosi i oživotvoruje jedan dio ideje, koju nazivamo univerzalnom kul-

²¹ *Oblici života*. Filipovićev predgovor pod naslovom *Značenje Sprangerovih "Oblika života" za suvremenu psihologiju*. Cit. mjesto na str. XVIII. navedenog izdanja »Matice hrvatske« iz 1942. g.

²² Kao ni rukopis Filipovićeve ranije spomenute disertacije tako ni rukopis njegove knjige *Čovjek i kultura* nisu pronađeni pri biobibliografskim istraživanjima što ih je za ovaj simpozij obavio Dražen Budiša. (Rezultati tih Budišinih istraživanja, kojima sam se njegovom dobrohotnošću služio pri pisanju ovog mog priloga, objavljuju se u časopisu *Svesci*, Zagreb, »KS«, br. 58/1985.)

turom. Svaka je dakle prava kultura po svome rođenju individualna i narodna, a po svojoj tendenciji univerzalna. — Kultura kao rezultanta životnih uvjeta i apsolutnih normi (vrednota) uvijek je u isti mah i životna i nadživotna tvorevina.²³

Naglašavanje dijalektike »životnoga« (kulture volje pojedinca i zajednice) i »nadživotnoga« (apsolutne norme vrednota) tvorbenog elementa u konstituiranju kulture kao autentičnog čovjekovog svijeta, tipično je i karakteristično za ovaj kao i sve druge Filipovićeve eseje (iz ratnog i poratnog vremena) iz područja filozofije kulture. Zaboravljanje te dijalektike znači za Filipovića zapadanje u optimističke »linearne kulturnomorfologijske koncepcije« bilo »idealističkog« (Hegel) ili »materijalističkog« (Marx) tipa s jedne strane,²⁴ ili pak u pesimistička »ciklička« shvaćanja kulture s različitom metafizičkom pozadinom (Machiavelli, Burckhardt, Schopenhauer, Spengler) s druge strane.²⁵

Filozofija kulture, osobito morfologija kulture, jest logičko proširenje ishodišne aksiologijske problematike u mladog Filipovića, jer: »Svaki kulturni tip predstavlja svojevrstu *sintezu* različitih vrednota. Tako onda kulturna morfologija otkriva u pojedinom tipu u raznolikim omjerima vezane različite vrednote i tipičnu posebnost sinteze. U jednom su, primjerice, kulturnom liku pretežno zastupane estetske, u drugom etičke, u trećem religiozne, socijalne ili koje druge vrednote. Svaki kulturni lik čini tako svojevrstu realnu tvorevinu kulturnog života, koja u tendenciji k vrijednosnom univerzalizmu u jednom od vrijednosnih područja vidi vrhunac vrijednosnog reda.«²⁶

No osim ovog imanentno-logičkog momenta u konstituiranju Filipovićevo interesa za filozofiju kulture u ratnim godinama prisutan je i drugi, vanakademski, tj. povijesno-svjetski moment: svjetski rat kao, u Filipovićevoj interpretaciji aksiologijskog usmjerenja, izraz sveopće krize vrednota. Filipović vjeruje da će nakon tog nihilističkog razdoblja evropske kulture, što s aktualnim ratom doživljava svoju izvanjsko-rušilačku kulminaciju, nastupiti »novo doba«, »novi humanizam«.

'Novo doba', 'novi humanizam' lebdjeli su kao nada i mladom Filipoviću pred očima u vrtlogu rata koji je smatrao epohalnom krizom evropske duhovne kulture. Iz te krize rodit će se, nada se mladi Filipović, ideja neohumanizma u onom duhu i smislu, kako je to nagoviješteno u njegovim ranim aksiologijskim, filozofijsko-antropologijskim, filozofijsko-kulturolozijskim i etičko-personalističkim esejima.

²³ *Sudbina kulturnoga života*. (Problemi kulturne morfologije); Posebni otisak iz *Nastavnog vjesnika* god. 1942, str. 332.

²⁴ Isto, str. 333.

²⁵ Isto, str. 334.

²⁶ Isto, str. 340—341.

Prelazimo sada na prikaz trećeg vremena koje je bilo zadano Filipoviću i njegovoj generaciji hrvatskih intelektualaca iste ili slične duhovne provenijencije, istog ili sličnog stila ponašanja u godinama rata: odbijanje totalitarističkih ideologija, ali bez borbenog angažiranja! Čuvanje i prakticiranje akademskih sloboda (makar i onih minimalnih) i individualna, konkretna pomoć progonjenima, dva su konstantna elementa građansko-liberalnog kodeksa, koji na ovaj ili onaj način funkcioniraju kao maksimum kategoričkog imperativa u kriznim, 'graničnim' situacijama. Vjerojatno bi se tako moglo okarakterizirati tip ponašanja jednog dijela hrvatskih liberalno nastrojenih intelektualaca za vrijeme rata, pod koji tip bismo mogli supsumirati i ponašanje Vladimira Filipovića u vrijeme trajanja rata.

III. VRIJEME POSLIJE RATA: VRIJEME ISKUŠAVANJA VJERNOSTI SEBI

Nakon završetka rata doista započinje novo vrijeme, ali nimalo nalik novom dobu u onom smislu kako se to nadao Filipović. Nećemo se upuštati u rekonstrukciju pojedinih situacija u kojima se, kako rekосmo, našao Filipović s drugim intelektualcima istog ili sličnog idejno-duhovnog ustrojstva i smjerenja i istog ili sličnog tipa ponašanja za vrijeme rata. Razlozi su: nepristupačnost povijesnih izvora i nepouzdanost usmenog referiranja samog Filipovića o tim situacijama, npr. na »sudu časti«, situacije vezane uz osobne sudbine nekih filozofa na našoj univerzi i sl. Svakako da su određene situacije kao signum, znak novog vremena izazvale određeno povlačenje ili uvlačenje u sebe. U kojem smislu? U tom smislu da se razmisli o logosu novoga vremena. To se uvlačenje u sebe očituje u redukciji djelovanja na pedagoški rad u užem smislu, tj. na nastavu, dok je literarna produkcija u smislu nastavljanja svoga, ranije opisanog, programa na izrađivanju i doradivanju filozofije kulture, filozofijske antropologije, personalističke etike u šelerovskom smislu, ili pak nacрта nekog novog teorijskog projekta, sasvim nestala za nekoliko godina. Točnije sve do 1950. Tada počinje Filipovićevo prvo otvaranje prema van, s dva eseja: jedan o *Descartesu*, a drugi o *Maruliću*. Oba ta eseja svjedoče o vjernosti zacrtanom i ranije usvojenom aksiologijskom usredotočenju i duhovno-znanstvenom hermeneutičkom principu razumijevanja i tumačenja povijesti filozofije kao eminentne duhovno-kulturne činjenice najvišeg vrijednosnog ranga, jer, kako je zaključio svoj već nekoliko puta ovdje citirani rad *Filozofija i život* (1938):

»U filozofiji nalazi čovjek svoje određenje, a sav kulturni život svoje opravdanje. — Filozofija će zato ostati i dalje nerazlučiva komponenta *ljudskoga* života i najsajajnija manifestacija ljudskoga duha.«²⁷

²⁷ *Filozofija i život* (cit. ranije), str. 40.

U tom je smislu duhovnoznanstvenom Sprangerovom metodom 'kulturfilozofije', 'kultursociologije' i 'kulturpsihologije' iznio Filipović značenje i nadvremensku vrednotu Descartesove duhovne avanture po kojoj je postao začetnik moderne filozofije.²⁸ Čime? Time što je 'otkrio', jednom zauvijek, nadvremenske vrednote individualizma i subjektivizma što su kao vrijednosne konstante ugrađene u sistem vrednota zapadnoevropskog, tj. našeg vlastitog kulturološkog tipa. Tek se na njega od tada nadalje mogu nadovezivati i u organsku vrijednosno-kulturnu cjelinu ugrađivati nove vrednote kao npr. vrednote zajedništva i zajednice (ili, tada 1950. g., aktualnim ideologijskim jezikom rečeno, socijalizma, što u cijelom eseju nije spomenuto).

Nije ovdje mjesto da ulazimo u detaljnu analizu tog eseja s unutrašnjeg Filipovićevo stajališta kako bi pokazali vjernost njegovu ishodišnom filozofijskom principu. Tim više što tekst eseja nije objavljen pa je do danas zadržao karakter neobjavljene ostavštine.²⁹ Ovdje spominjemo taj Filipovićev za tisak priređeni i već složeni i prelomljeni esej kao dokument o prvom autorovom pokušaju izlaska iz sebe nakon pet poratnih godina sustegnuća od objavljivanja.

Drugi Filipovićev pokušaj izlaska iz sebe, iz involutivnog u evolutivni život svoje misli nakon rata, predstavlja esej *Osnovi etičko-filozofijske orijentacije Marka Marulića*, napisan za *Zbornik* uz proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića (1450—1950) (JAZU). Opet isti Filipovićev duhovnoznanstveni hermeneutički princip tumačenja, ovaj put, unutrašnjeg jedinstva cjelokupnog Marulićeva djela iz jednog duhovnog principa: vjernosti kršćanskoj etici i moralu. To je bio, tumači Filipović u tom svom eseju, egzistencijalno nužni odgovor potrebi i nuždi vremena u kojem se zatekao otac hrvatske književnosti sa svojim narodom. Takav Filipovićev pokušaj pozitivnog tumačenja i historijskog opravdanja Marulićeva 'konzervativizma' sukobio se sa suprotnom tezom tada (tj. 1950. g.) vladajuće književne kritike. Stoga je taj esej doživio sličnu sudbinu kao i onaj o Descartesu.³⁰

²⁸ Esaj je pisan u povodu 300. obljetnice Descartesove smrti (1650—1950).

²⁹ Kopija tiskarski složenog i prelomljenog teksta eseja pod naslovom *Rene Descartes* (Povodom 300-godišnjice smrti)* pronađena je prilikom bibliografskog istraživanja (v. bilj. br. 22) uključujući i pregled ostavštine. Esaj je trebao biti objavljen u časopisu *Hrvatsko kolo* (1950., str. 469—477) s uredničkom bilješkom na dnu naslovne stranice eseja: »Objavljujemo ovaj članak, iako se ne slažemo potpuno s izvjesnim postavkama. — Ur.« (str. 469). Međutim rukom pisano upozorenje slagaru glasi: »Pozor! Str. 469—477 izbaci vani! Ne ulazi u ovaj broj! K«. — Do sada nije pronađeno da je taj Filipovićev članak objavljen bilo u nekom od slijedećih brojeva spomenutog časopisa kojemu je prvotno bio namijenjen, bilo igdje drugdje.

³⁰ Tekst toga eseja objavljen je naknadno u časopisu *Prilozi* (1983/1—2 [17—18]) s ovom Filipovićevom popratnom bilješkom: »Tiskano u 'Zborniku uz proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Maurlića 1450—1950', što ga je izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950, knjiga 39, str.

Ova negativna iskustva sudara s novim vremenom i njegovim logosom koji očito nije logos Filipovićeve duhovnog svijeta — i vremena (!) — ne vraća ipak Filipovića definitivno u involutivni proces, proces povlačenja i uvlačenja u sebe. Njegov duh, po karakteru i po filozofijskoj orijentaciji, to mu nije dopustio: jer, samo se djelovanjem primjerenim autentičnom pozivu — a njegov je poziv filozofa — služi tome da se vrhovni logos događa. Stoga i sada Filipovićev duh traži, i nalazi, način djelovanja, koji je doduše na neki način sekundaran s obzirom na njegovo osnovno nagnuće: izgrađivanje i doradjivanje svoje filozofije u ranije zacrtanom smislu i smjeru. Ovaj put se angažira prvenstveno kao pedagog, ali ne u uskom akademskom smislu, tj. nastavnom, ili *školskom*, kako bi rekao Kant, nego širem, svjetskograđanskom, da opet upotrijebim Kantov termin. Treba nam pomoći mladoj marksističkoj misli koja upravo tada, tj. pedesetih godina starta s energičkim programom: u našem prostoru, u našem vremenu, odnosno točnije, novo naše vrijeme i novi naš duhovni prostor začeti jedinom pravom istinskom filozofijom, kao istinom epohe: marksizmom. Taj duh novog vremena nagovještavaju jasni znakovi: zastupa se teza da je »dijalektički materijalizam danas najviši stadij znanstvenosti« jer uspijeva čitavo prirodoznanstveno i društveno područje objasniti s materijalističkim jedinstvenim zakonima te se po tome bitno, »kvalitativno razlikuje od svake druge filozofije«; započinju načelne diskusije »o filozofiji danas«, o ocjenjivanju »suvremene nemarksističke filozofije«, pogotovu o egzistencijalizmu, o Heideggeru itd. Održavaju se kongresi književnika (1949. i 1952. g.) na kojima se nastoji marksistički odrediti bit i funkcija književnosti i umjetnosti uopće. Po svim znacima sudeći 1950. godina je karakteristična po tome što se intenzivira nastojanje da se konstituiraju marksizam kao apsolutna filozofija, s dubinskom pozadinskom traumom iz 1948.

U toj radikalno izmijenjenoj duhovnoj situaciji, nasljednik Bazalin na katedri za filozofiju na Sveučilištu u Zagrebu, Vladimir Filipović dolazi s inicijativom da se sistematski izdaju u hrvatskom prijevodu značajna filozofska djela, u prvom redu djela iz klasičnog njemačkog idealizma. Zašto? U svojim popratnim studijama tim prevedenim djelima Filipović upozorava, počevši od ranih pedesetih godina, naše mlade marksiste, koji su tada okupirani izgradnjom marksizma kao čvrstog, na ontologijskom, tj. metafizičkom materijalizmu temeljenog, sustava »dijalektičkog i historijskog materijalizma«, na neposredni povijesni i živi izvor Marxove misli, na koji je i sam Marx upozoravao, ali su njegovi sljedbenici to prečuli. Točnije, uslijed svog pozitivističkog objektivističkog usmjerenja nisu mogli to čuti. Filipović opominje naše mlade marksiste: nije inspiracijski izvor Marxove misli

o revoluciji u objektivističkom, metafizičkom materijalizmu i njemu komplementarnoj pukoj kontemplaciji nego u djelatnom, aktivističkom momentu što ga je upravo »nasuprot materijalizmu razvio idealizam«, kako to stoji u prvoj Marxovoj tezi o Feuerbachu, ističe Filipović. Upozorenje npr. na Kantovu ulogu u razvijanju djelatne strane subjekta, što mu priznaju izričito i Marx i Engels, u Filipovićevu pogovoru pod naslovom »Kantova etika« uz naš (prvi) prijevod *Kritike praktičkoga uma* (1956), dakle osam godina prije nastupa našeg neomarksizma sa svojim časopisom *Praxis*,³¹ glasi ovako: »Osnivači marksizma smatraju, da je naglašavanje te stvaralačke djelatnosti subjekta i spontaniteta razuma upravo Kantova zasluga. (...) Baš to Kantovo stajalište predstavljalo je odlučnu i revolucionarnu dijalektičku stepenicu u razvoju evropskog kulturnog progressa uopće, a moralnoga shvaćanja napose.«³²

Da je Filipović svoju izdavačku inicijativu shvaćao isključivo kao pedagošku pomoć mladoj marksističkoj generaciji kao i podizanju filozofijske kulture, u sklopu naše nacionalne kulture,³³ jasno je iz citiranog pasusa kao i brojnih drugih mjesta. Ne samo to. Valja reći da je za njega, odnosno za njegovu šelerovsko-hartmanovsko-šprangerovsku orijentaciju klasični njemački idealizam strani, točnije, prevladani element. Jasnije rečeno, Filipović, u interesu *svoje* filozofijske pozicije, nema više što naučiti od idealizma nego što je već naučio i usvojio. S druge pak strane, svi daljnji radovi, koji nisu 'akademskog', školskog ili općeprosvjernog karaktera, nego zadiru u njegovu vlastitu problematiku, ili pak radovi kojima, u svjetlu svoga ishodišnog principa, nastoji interpretirati neke suvremene činjenice, pojave i tendencije, svjedoče o vjernosti *svojoj filozofiji*. Ona se sad naglašeno javlja osobito u jednom aspektu: u naglašavanju *ideje humaniteta*

³¹ *Praxis*, s podnaslovom *Filozofski časopis*, počinje izlaziti u rujnu 1964. godine s redakcijom u sastavu: Branko Bošnjak, Danko Grlić, Milan Kangrga, Danilo Pejović, Gajo Petrović, Rudi Supek, Predrag Vranicki, te glavnim i odgovornim urednicima: Danilo Pejović i Gajo Petrović. Sekretar redakcije je Boris Kalin, tehnički urednik Zlatko Posavac, a izdavač časopisa je Hrvatsko filozofsko društvo.

³² *Kantova etika*, (kao pogovor) u: *I. Kant, Kritika praktičkoga uma*, Zagreb, *Kultura*, 1956, str. 214.

³³ Govoreći o našoj situaciji tada, Filipović u istom predgovoru piše, kao zaključak, ovo: »Danas imade toliko dobronamjernih čitača Marxa, koji ga u biti ne razumiju, jer nisu studirali Hegela; a do Hegela se ne može doći mimo Kanta. Kant je zato naša potreba, kao neobilazna kulturna baština evropske kulture i filozofije, kao ona karika bez koje bismo imali raspuknuti i labavi lanac, na koji se ne može nadovezati naša suvremena misao. Proći kroz Kantovu kritičku školu, kroz njegovu kritičku misao, znači osloboditi se naivnosti, dogmatizma i verbalizma u filozofiji. Kao kritički uvid u problematiku, ona je još uvijek najbolja filozofska škola. Ona je danas u rezultatima prevladana, ali njen je uspon i doseg nezaobilazan«. (Str. 215.)

općenito,³⁴ a onda i specifično, u afirmiranju *etičko-personalističke ideje*.³⁵

Time stižemo i do 1967. godine, kad se osniva *Institut za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu* s osam odjela od kojih prvi nosi naslov *Odjel za povijest hrvatske filozofije*.³⁶ Sudjelujući u osnivanju tog Instituta³⁷ Filipović se sav predaje stvaranju mogućnosti za sistematski rad na projektu *Istraživanje hrvatske filozofske baštine*.³⁸

No to je već određen aspekt njegova djela i djelovanja, koji je relativno poznat, a od nekih vrednovan kao najvrednije, čak i jedino trajno vrijedno što je stvorio: naime, izdavanje kapitalnih djela iz hrvatske filozofije.

Ne ulazimo u analizu i vrednovanje toga njegova rada, a pogotovo ne rada na tom projektu njegovih suradnika i nas osobno. Iz razumljivih razloga! Jedno ipak moramo dodati i time zaključiti naše izlaganje. To što treba reći jest još diktirano smislom cjeline našeg izlaganja.

Premda je pokrenuo istraživanje hrvatske filozofske baštine, ili općenitije, istraživanje prošlosti hrvatske filozofije i njezina evropsko-duhovnog konteksta, Filipović nije imao više energije da tu svoju inicijativu i teorijski dublje utemelji u duhu svog mladenačkog filozofijsko-antropologijskog ideala.³⁹ Dodajmo samo općenito, tj. u neku ruku filozofijsko-povijesno naše tumačenje te činjenice, čime ujedno i zaključujem ovaj pokušaj iščitavanja znaka vremena u životu i djelu Vladimira Filipovića.

Bitna karakteristika sadašnjeg vremena jest da se više ne živi unutrašnjim, duhovno-povijesnim, nego izvanjskim, tehničko-rasijanim, ekstenzivnim, prakticističkim životom. Budući da i u takvoj situaciji zov i poriv za autentičnim, duhovno usredočenim životom

³⁴ U radu *Prilog ideji humaniteta*, objavljenom u zborniku *Humanizam i socijalizam* (izdanje *Naprijeda*, Zagreb 1963).

³⁵ Kao na primjer u radu *Der sozialistische Humanismus als Synthese der Ideen Sozialismus und Personalismus*, objavljenom u: *Menschliche Existenz und moderne Welt — Ein internationales Symposium zum Selbstverständnis des heutigen Menschen* (izdao Richard Schwarz). Walter de Gruyter & Co./Berlin 1967.

³⁶ Vidi akt o osnivanju Instituta u *Sveučilišnom vjesniku* br. (1967) 241 od 1. VII 1967.

³⁷ Od 1978. g. Institut djeluje kao Odjel za povijest filozofije Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

³⁸ Kao pokretač te (prvi) glavni i odgovorni urednik (sve do smrti 26. lipnja 1984), Filipović je analogno nazivu projekta naslovio časopis, u kojem se objavljuju radovi vezani za taj projekt, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*.

³⁹ Neke elemente filozofijskog utemeljenja projekta *Hrvatska filozofska baština* s Filipovićevog vlastitog stanovišta, tj. filozofijske antropologije i filozofije kulture, može se naći u slijedećim njegovim napisima: *Predgovor. Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine. Zadaća ovog polugodišnjaka. »Prilozi 1—2/1975, str. 7—10; Uz tematiku hrvatske filozofske baštine. Dvije bilješke Prilozi 5—6/1977, str. 259—275; Uz decenijsku opstojnost časopisa Prilozi. Prilozi 19—20/1984, str. 11—13.*

nije posvema zamro, javlja se historizam kao epifenomen, kao »kompenzacija«. Marković i Bazala bili su akteri u izgradnji nacionalne »osebnosti i osobnosti« (F. Rački), tj. duhovne supstancije hrvatskog naroda (i imali samosvijest o tom). Filipović uslijed masivnih refraktornih situacija koje su u dubini izmijenile, transformirale, i to, kako se čini, ireverzibilno, bit i strukturu kulturnog opstanka, to više nije bio (i nije imao svijest da to jest). On je nastojao biti i bio je naš nacionalni (možda posljednji) prosvjetitelj u najširem i najjeminentnijem 'svjetskograđanskom' smislu: u duhu novovjekovnog ideala slobode.

ŽIVOT I DJELO VLADIMIRA FILIPOVIĆA KAO SIGNUM TEMPORIS

Sažetak

Ovo je prvi pokušaj da se život i djelo Vladimira Filipovića, iz tri različita vremena (prije, za i poslije drugoga svjetskog rata), prikažu jedinstveno, tj. sa stanovišta razvoja njegove filozofije. U prvom dijelu je rekonstruirana geneza njegove filozofije vrednota iz tridesetih godina pod utjecajem F. Brentana, M. Schelera i N. Hartmanna. U drugom dijelu je prikazano Filipovićevo proširenje aksiologije na filozofiju kulture u godinama rata pod utjecajem duhovno-znanstvene struje i metode E. Sprangera. U trećem dijelu, osim komplikacija u snalaženju u posve novom poslijeratnom vremenu (odbijaju i ne tiskaju mu se radovi u poratnim godinama), prikazana je inicijativa izdavanja djela iz njemačkog klasičnog idealizma kao jednog od izvora marksizma. Upućivanjem na taj izvor Filipović je nastojao generaciju mladih marksista, koja stasa pedesetih godina, osloboditi dogmatskog metafizičko-materijalističkog shvaćanja marksizma. Filipovićev izdavački i slobodarski inspirirani pedagogijsko-nastavni rad pretpostavka su stvaranja neomarksističke zagrebačke grupe oko časopisa *Praxis* (pokrenutog 1964. g.). Filipovićeve inicijative sustavnoga istraživanja povijesti hrvatske filozofije, osnivanje časopisa *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* kao i izdavanje glavnih djela iz hrvatske filozofije (F. Petrić, *Franciscus Patritius*, R. Bošković) istaknuti su kao najpoznatiji, prema nekima i kao »najvredniji i najtrajniji« element Filipovićeve djela u cjelini.

LIFE AND WORK OF VLADIMIR FILIPOVIĆ AS SIGNUM TEMPORIS

Abstract

This is the first attempt at presenting Vladimir Filipović's life and work, in its three, distinct periods (before, during and after World War II) as a whole, i.e. from the point of view of his philosophy's evolution. In the first part, the genesis is reconstructed of his philosophy of value from the 1930s, influenced by F. Brentano, M. Scheler and N. Hartmann. In the

second part, Filipović's extension of axiology to the philosophy of culture in the war years is presented, when he was under the influence of the spiritual, scholarly school and method of E. Spranger. In the third part, aside from complications in finding his way in the entirely new post-war period (his papers were rejected and not published in the post-war years), initiative is shown for publishing works from German classical Idealism as one of the sources of Marxism. By referring back to this source, Filipović attempted to free the generation of young Marxists who were coming forward in the 1950s of a dogmatic metaphysical-materialistic interpretation of Marxism. Filipović's publications and libertarian inspired teachings are pre-requisite to the creation of the new-Marxist Zagreb group that gathered around the magazine *Praxis* (founded in 1964). His initiative for systematic research into the history of Croatian philosophy, the founding of the journal *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* (Contributions for Research into the Croatian Philosophical Heritage) as well as publication of the principal works of Croatian philosophy (F. Petrić, Franciscus Patritius, R. Bošković) have been cited as the most well known, and according to some, the »most valuable and lasting« element of Filipović's work as a whole.